

КРЕМІННІ МИСЛИВСЬКІ РУШНИЦІ XVIII ст. ЗІ ЗБРОЯРСЬКОЇ ЗБІРКИ ПОЛТАВСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ ІМЕНІ ВАСИЛЯ КРИЧЕВСЬКОГО

ТАМАРА КОНДРАТЕНКО
НАТАЛІЯ КОНДРАТЕНКО
РОМАН ПРОХВАТИЛО

Анотація

УДК 069.51:623.4(477.53)

У статті наведені результати досліджень зразків мисливської зброї другої половини XVIII ст. – початку XIX ст. – кремінних рушниць європейського та російського виробництва із колекційної збірки Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Здійснено атрибуцію музейних предметів, простежено історію походження та побутування. Два зразки виготовлені польським майстром К. Х. Вагнером у другій половині XVIII ст. Обидві рушниці містять клеймо майстра і призначені для полювання на великих тварин. Ще один зразок походить з м. Лемберг (сучасне м. Львів), виготовлений майстром Й. Пекером у другій половині XVIII – першій половині XIX ст. Рушниця є ілюстрацією особливостей місцевого цехового виробництва вогнепальної зброї. Наступний екземпляр належить французькому майстру Н. Н. Буте, який працював у Версальській мануфактурі у роки Великої французької революції та під час правління Наполеона Бонапарта. Досліджуваний виріб датовано 1799-1802 рр. Рушниця також містить дарчий напис наполеонівського генерала Ш. Леклера. Завершує досліджувану добірку рушниця другої половини XVIII ст. російського майстра Михайлова із м. Санкт-Петербург.

Розглянуто діяльність членів Українського наукового товариства дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині В. Ф. Николаєва та М. Я. Рудинського з порятунку антикварної зброї із поміщицьких маєтків, зокрема, палацу князів Кочубеїв у Диканці, під час революційних подій 1917-1919 рр.

Окреслено напрямки введення досліджених предметів у музейний простір.

Ключові слова: Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського, музейний предмет, атрибуція, мисливська рушниця, Диканька, князь Кочубей, Українське наукове товариство дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині.

Abstract *Tamara Kondratenko, Nataliya Kondratenko, Roman Prokhvatilo* UDC 069.51:623.4(477.53)

FLINTLOCK HUNTING RIFLES OF THE 18TH CENTURY IN THE VASYL KRYCHEVSKY POLTAVA LOCAL LORE MUSEUM COLLECTION

The article presents the results of research on samples of hunting weapons of the second half 18th – the early 19th century, which are flintlock rifles of European and Russian production from the Vasyl Krychevsky Poltava Museum Local Lore collection. Attribution of museum objects was made, history of their making and usage is traced. Polish craftsman Charles Christian Wagner made two samples in the second half of the 18th century. Both firelocks have a production mark and are meant for the hunting of large game. Another explored sample is originated from Lemberg city (modern Lviv), made by Joh Paecker in the second half of the 18th – the first half of the 19th century. The study of the firelock revealed the local craft production peculiarities. The next sample was made to French master Nicolas Noel Boutet, who worked in Versailles Manufacture during the Great French Revolution (1789–1799) and the rule of Napoleon Bonaparte (1804–1814). An explored object is dated to 1799-1802. The firelock also contained a dedicatory inscription of

Napoleonic General Charles Leclerc. The firelock of the second half of the 18th century made by Russian master Mykhailov from Saint-Petersburg is the last one in the explored group.

The authors also studied the activity of members of the Ukrainian Scientific Research and Antiquity and Monuments Preservation Society in Poltava Region. Special attention is paid to the role of Valenitn Nikolayev and Mykhailo Rudynskyi in rescuing of the historical weapon collections from the local aristocrats' estates, and, especially, from princes Kochubeis' palace during the Revolution of 1917-1919.

The authors also studied the best ways of presenting of explored objects in the museum exhibitions.

Keywords: the Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum, museum object, attribution, rifle, Dykanka, prince Kochubei, the Ukrainian Scientific Research and Antiquity and Art Monuments Protection Society in Poltava Region.

Серед зброярських артефактів, що стали невід'ємною частиною людського життя, особливе місце належить мисливській зброї. Лук, рогатина, мисливський ніж дали можливість мисливцю з найдавніших часів не лише здобувати їжу, а і вступати у двобій з хижими тваринами, проявляючи хоробрість і силу. Проте найбільшого розквіту мисливство досягло з появою вогнепальної зброї та застосування її не лише у військових цілях, а й для полювання. В історичному контексті важко визначити момент появи перших суто мисливських рушниць.

Так, англійський дослідник Уільям В. Грінер у праці «The Gun and its Development» («Вогнепальна зброя та її розвиток») вважає, що це відбулося у середині XV ст., спираючись на старовинну англійську книгу «Je Goune and how to use it», датовану 1446 р., де вміщено карикатуру на мисливця з рушницею та на сумні наслідки його полювання¹. Значна вага, неповороткість, невелика влучність, характерні для перших мисливських рушниць, робили їх малопридатними для полювання. Лише із вдосконаленням виробництва стволів, зменшенням ваги, винаходом пристосувань до швидшого прицілювання та гнотового замка, рушниця зайняла своє законне місце серед мисливської зброї.

Питанням виникнення та розвитку мисливської вогнепальної зброї присвятили дослідження знані зброєзнавці: Говард Л. Блекмор², Юрій Шокарев³, Володимир Маркевич⁴ та інші.

1 Greener, William. W. *The Gun and its Development* (London: Cassel and Company Ltd., 1910), 18.

2 Блекмор, Говард. Л. *Охотничье оружие. От Средних веков до двадцатого столетия* (Москва: ЗАО Центрполиграф, 2006).

3 Шокарев, Юрий. *Оружейные мастера России XVII – XVIII веков*. Оружие 145 (2009): 44–6.

4 Маркевич, Владимир. *Ручное огнестрельное оружие* (Санкт-Петербург: ООО «Изд-во «Полигон», 2005).

У Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського (Рис. 1), де за більш як сторічну історію сформувалась одна з найцікавіших в Україні колекційна збірка холодної, вогнепальної зброї, військових обладунків, що презентує зброярські та мистецькі традиції різних країн і регіонів світу, зібрання мисливських рушниць складає помітну частину експонатів. Тут представлені гладкоствольні та нарізні екземпляри XVIII – початку XX ст. переважно західноєвропейського та російського виробництва.

Метою статті є дослідження мисливських рушниць XVIII – початку XIX ст. із колекції музею та укладення їх повних наукових описів для введення у науковий обіг.

Актуальність поставленого завдання підкріплюється, перш за все, тим, що більшість зразків мисливської зброї належать до довоєнної колекційної збірки, значна частина якої нині залишається депаспортизованою, як і інші колекції музею, що значно постраждали у роки Другої світової війни (1939–1945). Багато експонатів, а серед них і зброя, були відправлені до м. Уфа (Росія) у 1941 р., де певна кількість із них була втрачена під час евакуації та реевакуації. Інші, залишені у музеї в окупованому місті, згоріли під час

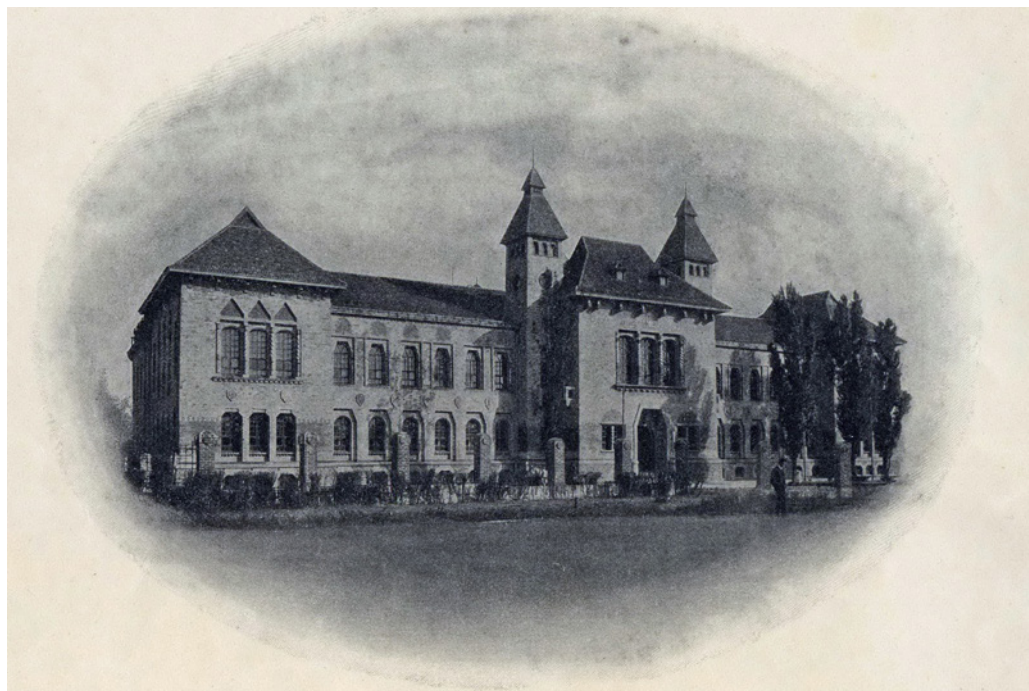

Рис. 1. Будинок Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського на початку XX ст.

пожежі 21–23 вересня 1943 р.⁵ Тоді, відступаючи з Полтави, гітлерівці пограбували і спалили будівлю музею⁶. Наявна фондово-облікова документація дозволяє встановити лише те, що досліджувана зброя у передвоєнний час (1939) знаходилась у музейному фонді, однак, походження її на той момент вже залишалось невідомим. Найбільш вірогідною причиною можемо вважати те, що у 1939 р. до переписаних інвентарних книг Полтавського державного історико-краєзнавчого музею з політичних міркувань не були включені відомості про музейні предмети, що мали «дворянське» походження і надійшли до колекції у 1917–1919 рр. Фактично, це були національні цінності, що опинилися під загрозою знищення у перші роки після жовтневого перевороту 1917 р. У вирі революційних 1917–1921 рр. предмети історико-культурного значення, у тому числі антикварна зброя з покинутих поміщицьких маєтків, стали об'єктами знищення, відвертого грабування, а, отже, більшою частиною мали піти у небуття.

5 Кондратенко, Тамара, Олександр Тітков, «Історія формування зброярської колекції у Полтавському краєзнавчому музеї», у Полтавський краєзнавчий музей: Збірник наукових статей 2005 р. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток, під ред. Володимира Мокляка (Полтава: Дивосвіт, 2006), 485.

6 Світлана Стадник, «Музей у роки Великої Вітчизняної війни», у Полтавський краєзнавчий: сторінки історії та колекції. Збірник наукових праць, за ред. Галини Білоус, (Полтава, 1991), 115–7.

Рис. 2. Михайло Якович Рудинський (1887–1958). Художник Е. Пуптра.

Рис. 3. Валентин Федорович Ніколаєв (1889–1973).

Значну роль у порятунку «культурних скарбів нації» відіграло Українське наукове товариство дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині, яке у січні 1919 р. виступило з ініціативою створення Губернського комітету охорони пам'яток старовини, мистецтва і природи (Губкопмис). До складу нової фундації увійшов і Михайло Якович Рудинський (1887–1958) – український педагог, етнограф, археолог та музеєзнавець (Рис. 2). За короткий час він, разом з іншими співробітниками комітету, організував облік і охорону пам'яток у колишніх панських маєтках, переправивши цінні історико-культурні речі до земського музею. З метою збереження пам'яток музейного значення у складі виїзної комісії комітету, Михайло Якович неодноразово вирушав у найвіддаленіші райони губернії, рятуючи родинний архів, картини, гравюри, мініатюри у маєтку князя Кочубея у Диканьці, витончені художні вироби з фарфору і бронзи у маєтку поміщика Іловайського у с. Абазівка поблизу Полтави, цінну мистецьку колекцію князя Рєспіна в Яготині та багато інших предметів, що стали згодом окрасою збірок полтавських музеїв⁷.

Звіти про діяльність Українського наукового товариства дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині містять доволі детальну інформацію про надходження предметів озброєння до губернського музею у 1919 р.: «В лютім 13-го з дому Гриневича вивезено в музей зброї 22 нумери; 17.02. – від Вардакова – східна зброя 5 штук; 27.02; із ЧК одержано 32 штуки різної зброї; 04.03. з ЧК 2 рушниці; 30.03. з Мебельного складу Будівельної комісії взято 200 шт. зброї; 04.04. зброї 72 предмети»⁸.

Про роботу з порятунку цінностей, у тому числі і старовинної зброї з покинутих дворянських маєтків, згадує у спогадах Валентин Федорович Ніколаєв (1889–1973) – завідувач Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства (Рис. 3), а згодом Народного музею Полтавщини у 1916–1919 рр.⁹ Особливу увагу привертає його розповідь про порятунок «скарбів» з маєтку князів Кочубеїв у Диканьці¹⁰.

7 Олексій Нестуля, Широ закоханий в історію, у Реабілітовані історією. Полтавська область. 5 т., упорядник О. А. Білоусько, (Київ-Полтава: Оріяна, 2007), 514–5.

8 Записки Українського наукового Товариства дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині. Вип. 1 (Полтава, 1919), 100-4.

9 Валентин Николаєв, Из истории Полтавского краеведческого музея: воспоминания (Полтава, 1991), 8.

10 Нестуля, «Широ закоханий» 513.

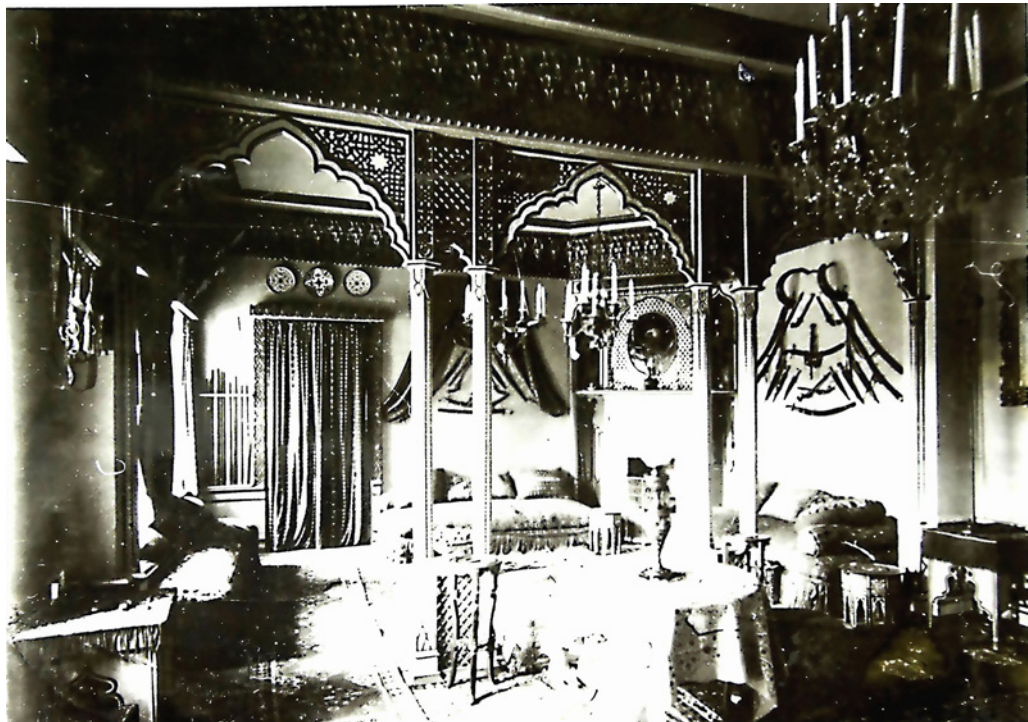

Рис. 4. Татаро-турецька кімната палацу князів Кочубеїв у Диканці, початок XX ст.

Старовинний козацький рід Кочубеїв, що отримав рангові землеволодіння на Полтавщині ще у XVII ст., славився вишуканими предметами оздоблення палацу. Серед речей, що прикрашали його інтер'єри, не останнє місце займала старовинна холодна і вогнепальна зброя¹¹. У XVIII ст. у середовищі аристократії і вищого дворянства колекціонування зброї стало звичним явищем. Збереглися відомості про великі приватні колекції у Російській імперії на початку XX ст., тим паче, що колекціонування зброї і зберігання її у маєтках не регламентувалось жодними нормативними документами¹². У таких колекціях, перш за все, зберігалась вишукана холодна і вогнепальна мисливська зброя, адже полювання вважалося «найбільш корисною і найкращою розвагою», що дозволяла розвинути швидкість рухів та вправність, необхідних для оволодіння більш потужною військо-

11 Василь Кішик, «Кочубеї з Диканьки — колекціонери, нумізмати, археологи.» АЛЛУ 1–2 (3–4) (1998): 139.

12 Е. Шелковникова. «Старинное оружие в России и его правовой статус: взгляд в прошлое.» <http://sib-man.ru>. Октябрь 23, 2014. <http://sib-man.ru/ohota-rybalka/ohota/zakony/starinnoe-oruzhie-v-rossii-i-ego-pravovoi-status-vzgljad-v-proshloe.html>.

Рис. 5. Рушниця кременна мисливська. Польща. Майстер К. Х. Вагнер. Друга половина XVIII ст. ПКМВК 3662, 36 378.

вою зброєю. Бойову зброю у власних садибах зберігали учасники військових подій: вона прикрашала стіни віталень, нагадуючи про подвиги предків і господарів¹³.

Кочубеївський палац, що налічував близько 100 приміщень, «був буквально набитий в окремих кімнатах (кілька віталень, кабінет князя, буфетні приміщення, канцелярія) картинами, ... старовинною бронзою, ... gobеленами, цінним фарфором, фаянсом, старовинною зброєю...» (Рис. 4). У 1919 р., розуміючи небезпеку знищення цих цінностей, В. Ф. Ніколаєв і його помічник М. Я. Рудинський відібрали предмети, що підлягали перевезенню до музею: «Вирішено було взяти більшу частину картин, бронзи і килимів, всю зброю (старовинну)»¹⁴.

Збереглися реєстри предметів, що їх вдалося врятувати з палацу у квітні 1919 р., де, зокрема, зафіксовано 72 одиниці старовинної зброї. Це лише частина тих цінностей, які містив будинок Кочубеїв, адже він уже до того був пограбований у ході революційних подій місцевими мародерами. Цінності вивезли досить вчасно, бо у кінці 1919 р. палац згорів ущент¹⁵.

Таким чином, частина депаспортизованих зразків давньої зброї із сучасної музейної колекції може мати «кочубеївське» походження.

Увагу привертають, перш за все, дві чудові мисливські рушниці з кременним замком батарейного типу, які вражають своєю вишуканістю та багатством оздоблення. На стволах обох рушниць добре помітні написи: «CARL WAGNER» та «CARL WAGNER

13 Петрова Е., сост. Оружие из дворянских усадеб В. С. Храповицкого, Воронцовых – Дашковых, Трегубовых в собрании Владимиро-Суздальского музея-заповедника: каталог (Владимир, 2011), 15.

14 Валентин Николаев, Из истории Полтавского краеведческого музея: воспоминания (Полтава, 1991), 17-8.

15 Наталя Скрипченко, «Диканський маєток Кочубеїв (II половина XVII – початок XIX ст.)», Вісник Київського Національного ун-ту імені Тараса Шевченка 4 (2013): 58–61.

Рис. 6. Підписи майстра К. Х. Вагнера. ПКМВК 3662, 36 378.

«WARSOVIE», а отже, обидва зразки були виготовлені відомим німецьким зброярем Карлом Христіаном Вагнером (роки життя невідомі), родом з м. Дрезден, що у 1754–1764 рр. працював майстром при дворі польського короля Августа III Фрідріха у Варшаві¹⁶. Рушниця майстра Карла Вагнера – яскравий зразок кустарного зброярського виробництва XVIII ст., коли фірмове виробництво зброї ще не набуло поширення. Кожен екземпляр виготовлявся індивідуально і мав надзвичайно високу якість, а, відповідно, і вартість.

Відомості про обидві рушниця знаходимо у довоєнній фондово-обліковій документації, зокрема, в акті від 22.02.1939 про вилучення із фонду зброї речей, що не мають експозиційного значення¹⁷, списку мисливських рушниць кінця XVIII – початку XX ст.¹⁸, інвентарній книзі № 19 Полтавського державного музею 1939 р.¹⁹ та списку зброї, реєвакуйованої з Уфи (Росія)²⁰. Звернемо увагу на те, що у жодному зі згаданих документів не наведено відомостей про походження предметів. Відсутні вони й у сучасних облікових документах поряд з доволі точними, хоча й короткими описами рушниць²¹.

16 Юрий Шокарев, «Оружейные мастера России XVII – XVIII века» в: Оружие, 145 (2009): 44–6.

17 Акт обстеження колекції зброї від 22.02.1939. Робочий архів фондів ПКМВК, Чорнові матеріали про колекцію зброї Полтавського краєзнавчого музею. Полтава, 1.

18 Охотничье оружие кон. XVII – нач. XIX вв. (до середины). (1939). Чорнові матеріали про колекцію зброї Полтавського краєзнавчого музею, Полтава, 11.

19 Інвентарна книга Полтавського державного історико-краєзнавчого музею. Т. 19. Полтава, 1939. 336,360.

20 Опис зброї, реєвакуйованої з м. Уфи. (1939). Робочий архів фондів ПКМВК, Чорнові матеріали про колекцію зброї Полтавського краєзнавчого музею, Полтава, 34–42.

21 Інвентарна книга Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського: 36-1. Полтава, 1948, 21, 25.

Нижче наводимо розширені описи, складені за методикою, запропонованою дослідницею О. П. Петровою²².

ПКМВК 3662, 36 378.

Рушниця кремінна мисливська. Польща. Майстер К. Х. Вагнер. 1754–1764 рр. (Рис. 5).

Загальна довжина – 1245 мм.

Довжина ствола – 840 мм.

Калібр – 19 мм.

Матеріал, техніка: сталь, мідь, дерево, кування, лиття, різьблення, карбування, гравіювання.

Ствол сталевий, нарізний, комбінованої обробки: круглий, у казенній частині – гранений, з фігурним потовщенням у верхній частині, прикрашений гравіюваним рослинним орнаментом. На верхній грані ствола гравіюваний напис: «CARL WAGNER ä WARSOVIE» (Рис. 6). На стволі викарбуване особисте клеймо майстра та його монограма із залишками позолоти. Прицільні пристосування складаються із прицільного прорізу та мідної мушки. Замок кремінний батарейний. На замковій дошці гравіюваний напис: «A. GIEBENHAN WARSOVIE» (підпис майстра, що виготовив замок). Ложа дерев'яна, різна, з прямою шийкою, з цівкою, що доходить до кінця ствола. Шийка прикрашена різьбленням (насічка у сіточку) та овальною металевою накладкою, на якій гравіюванням нанесена монограма (вірогідно, власника зброї). Приклад зі щокою, з фігурною накладкою на потиличнику, оздоблений різьбленим рослинним мотивом. Цівка з вирізом, куди вставлені три обоймиці для шомполу. Дерев'яні частини рушниці лаковані. Прибор сталевий. Спускова скоба з фігурним переднім кінцем. Шомпол сталевий, з потовщеним накінецьником.

Стан збереження: загальне забруднення, кремінний замок частково пошкоджений, є втрати позолоти, подряпини. Клеймо майстра та монограма власника стерті.

22 Петрова, «Оружие из дворянских усадеб», 4.

Рис. 7. Рушниця (штуцер) кремінна мисливська. Польща. Майстер К. Х. Вагнер. Друга половина XVIII ст. ПКМВК 3645, 36 361.

Рис. 8. Підпис майстра К. Х. Вагнера. ПКМВК 3645, 36 361.

ПКМВК 3645, 36 361.

Рушниця (штуцер) кремінна мисливська. Польща. Майстер К. Х. Вагнер. Друга половина XVIII ст. (Рис. 7).

Загальна довжина – 1020 мм.

Довжина ствола – 645 мм.

Калібр – 17,6 мм.

Матеріал, техніка: сталь, мідь, дерево, кування, лиття, різьблення, карбування, гравіювання.

Ствол сталевий, нарізний, восьмигранний у перетині, з гравіюваним рослинним орнаментом. На верхній грані ствола гравіюваний напис: «CARL WAGNER» (Рис. 8). Замок кремінний батарейний (втрачений). Прицільні пристосування складаються із прицільного прорізу, розміщеного у середній частині ствола та латунної мушки поблизу дульного зрізу. Ложа прикрашена різьбленням (рослинний мотив), з напівпістолетною шийкою, щокою та короткою цівкою. Цівка з вирізом, куди вставлені дві обоймиці для шомполу. На правому боці приклада – прямокутний пенал, кришка від якого втрачена. Прибор сталевий. Спускова скоба з двома спусковими гачками, оздоблена гравіюваним рослинним орнаментом. Передній кінець фігурний, у вигляді вази з гострокінечним стеблом. Задній кінець скоби закріплений на різьбленому завитку приклада. Потилічник приклада металевий, фігурний, з гравіюваними військовими атрибутами – горнами і барабаном. Шомпол дерев'яний, з розширеним латунним накінецьником.

Стан збереження: загальне забруднення, втрата окремих деталей, подряпини, втрати лакового шару на прикладі.

Великий калібр обох рушниць свідчить про те, що вони призначені для полювання на ведмедя, кабана, лося. Для цього виду мисливства необхідна куля з високою зупиняючою дією, енергія удару якої безпосередньо залежить від калібру зброї²³.

Рис. 9. Рушниця кременна мисливська. Австро-Угорщина. Майстер Йох(им) Пекер. 1772 р. – перша половина XIX ст. ПКМВК 3375, 36 111.

До цікавих зразків кременної вогнепальної мисливської зброї відносяться рушниці за інвентарними номерами 3б 111, 3б 112, 3б 368. Усі вони також належать до довоєнної зброярської колекції, адже відомості про них знаходимо у інвентарних книгах №№ 11²⁴ та 19 Полтавського державного музею 1939 р.²⁵ та списку зброї, реєвакуйованої з Уфи (Росія)²⁶.

ПКМВК 3375, 36 111.

Рушниця кременна мисливська. Австро-Угорщина. Майстер Йох(им) Пекер. 1772 р. – початок XIX ст. (Рис. 9).

Загальна довжина – 1410 мм.

Довжина ствола – 1020 мм.

Калібр – 15 мм.

Матеріал, техніка: сталь, дерево, кування, лиття, різьблення, гравіювання.

Ствол сталевий, нарізний, комбінованої обробки з дамасковим візерунком. Замок кременний батарейний. На замковій дошці гравіюваний напис: «Joh: Raecker in Lemberg» (Рис. 10). Прицільні пристосування складаються із прицільного прорізу, розміщеного у казенній частині ствола та мушки поблизу дульного зрізу. Ложа прикрашена різьбленням, з напівпістолетною шийкою, щокою та цівкою. Цівка з вирізом, куди вставлені три обоймиці для шомполу. Прибор сталевий. Спускова скоба з фігурним завитком, оздоблена гравіюваними сюжетами на мисливську тематику. Потиличник приклада металевий, гладкий.

Стан збереження: загальне забруднення, подряпини, незначні пошкодження лакового шару, осередки корозії, шомпол втрачений.

24 Інвентарна книга Полтавського державного історико-краєзнавчого музею. Т. 11. Полтава, 1939.

25 Інвентарна книга Полтавського державного історико-краєзнавчого музею. Т. 19. Полтава, 1939.

26 Опис зброї, реєвакуйованої з м. Уфи. (1939). Робочий архів фондів ПКМВК, Чорнові матеріали про колекцію зброї Полтавського краєзнавчого музею, Полтава.

Рис. 10. Підпис майстра Й. Пекера. ПКМВК 3375, 36 111.

Дослідження цієї рушниці дозволяє не лише атрибутувати чудовий зразок кремінної вогнепальної мисливської зброї другої половини XVIII ст. – початку XIX ст., а і прослідкувати одну із сторінок історії становлення українського зброярства. Для цього звернемо увагу на написи, залишені майстром на окремих деталях виробу. Висновок: перед нами зразок рушниці львівського виробництва. Відомо, що місто Львів у 1772 р. увійшло до складу Австрійської (згодом Австро-Угорської) імперії і до 1918 р. носило офіційну назву Лемберг. Місто славилося розвитком ремісничого виробництва, різноманітністю ремісничих цехів. Так, цех рушничників (*bombardarii*) працював тут ще з 1637 р., періодично об'єднуючись разом з цехами токарів, слюсарів, шліфувальників. Австрійська влада в цілому сприяла розвитку цехового виробництва, але вже на початку XIX ст. законодавчо дозволила окремим майстрам працювати і поза цехами, створюючи умови для вільної конкуренції. Щодо українців, особливо православного віросповідання, в окремих львівських ремісничих цехах для них існувало повне недопущення до професії. Наприклад, вони не мали права вступати до цеху рушничників і навіть навчатися у майстрів, бо це каралося значним штрафом. Для цехового устрою Львова (Лемберга) XVIII ст. була притаманна організація так званих «національних цехів» вірменами та євреями. У 1767 р. єврейські ремісники створили окремий зброярський цех²⁷. Цехові документи збереглись до наших днів у невеликій кількості і, на жаль, встановити належність

27 Мирон, Карпаль, Львівські історичні пам'ятки. Т. 4. «Економічні привілеї міста Львова XV–XVIII ст.: привілеї та статути ремісничих цехів і купецьких корпорацій.» (Львів, 2013), 28.

майстра Йох(им)а Пекера (Joh: Paecker) до цеху зброярів не вдалося. Цілком можливо, він працював самотійно, виготовляючи чудові зразки вогнепальної зброї.

Таким чином, можемо датувати представлений зразок зброї не раніше 1772 р. (перейменування Львова на Лемберг) і не пізніше початку ХІХ ст., коли кременна вогнепальна зброя поступається капсульній.

ПКМВК 3376, 36 112.

Рушниця (штуцер) кременна мисливська. Франція. Майстер Ніколя-Ноель Буте. 1799–1802 рр. (Рис. 11).

Загальна довжина – 1040 мм.

Довжина ствола – 645 мм.

Калібр – 16 мм.

Матеріал, техніка: сталь, дерево, кування, вороніння, різьблення, карбування, гравіювання, золочення.

Ствол сталевий, нарізний, восьмигранний у перетині, злегка розширений на кінці. На верхній грані ствола гравіюваний із залишками золочення напис: «Boutet Directeur Artiste, Manufacture A Versailles» («Буте директор-художник, Мануфактура у Версалі»). Казенна частина ствола прикрашена позолоченим щитком з рослинно-геометричним орнаментом та сталеву накладкою під гвинт кріплення до прикладу, оздоблений гравіюваним орнаментом у вигляді вазону з «плодами достатку». Прицільні пристосування складаються із прицільного прорізу та мушки. Замок кременний батарейний. На замковій дошці гравіюваний напис: «Boutet A Versailles» («Буте у Версалі») (Рис. 12). Ложа дерев'яна, різна, з напівістолетною шийкою, з цівкою, що доходить до кінця ствола. Шийка прикрашена різьбленням (насічка у сіточку). Приклад зі щокою, оздоблений різьбленим рослинним мотивом (гірлянда-завиток). Потилічник приклада металевий, гладкий із гравіюваним написом: «Donne par le General en Chef Le Clere. A St. Domingue» («Вручений головнокомандуючим Ле Клером у Сан-Домінго»). Цівка з вирізом, куди вставлені п'ять фігурних обоймиць для шомполу. Шомпол

Рис. 11. Рушниця (штуцер) кременна мисливська. Франція. Майстер Ніколя-Ноель Буте. 1799–1802 рр. ПКМВК 3376, 36 112.

Рис. 12. Підпис майстра Н.-Н. Буте. ПКМВК 3376, 36 112.

дерев'яний. Дерев'яні частини рушниці лаковані. Прибор сталевий. Спускова скоба орнаментована мотивом «ріг достатку», з фігурним завитком. Передній кінець скоби має вигляд корони, задній – вазону.

Стан збереження: загальне забруднення, кремінний замок пошкоджений (відсутня верхня частина курка), є значні втрати позолоти, подряпини, осередки корозії.

Атрибуція цього зразка вогнепальної мисливської зброї теж потребує врахування не лише зброярських характеристик, а і автографів майстра, що його виготовив, та напису на потиличнику приклада, який, очевидно, був зроблений пізніше. За написами на стволі та замковій пластині легко встановити ім'я виробника штуцера – Ніколя-Ноеля Буте (1761–1833).

Відомий французький зброяр Ніколя-Ноель Буте належить до визнаних представників світової зброярської справи кінця XVIII ст. – першої половини XIX ст. Його життя і творча спадщина, представлена у музейних зібраннях і приватних колекціях багатьох країн, привертає увагу численних дослідників²⁸. Протягом своєї тривалої та плідної творчої діяльності, під якої припав на роки Великої французької революції (1789–1799) та правління Наполеона Бонапарта (1804–1814), майстер використовував різні клейма, що дозволяє досить чітко датувати кожен зразок. Після присвоєння йому почесного звання «директор-художник» він ставив на виробках напис: «Boutet Directeur Artiste, Manufacture A Versailles» («Буте директор-худож-

28 Ирина Палтусова, «Николя-Ноэль Бутэ – оружейник императора» (Материалы Третьей международной научно-практической конференции, Санкт-Петербург, Май 16–18, 2012. война и оружие: новое исследование и материалы 2 (2012): 503.

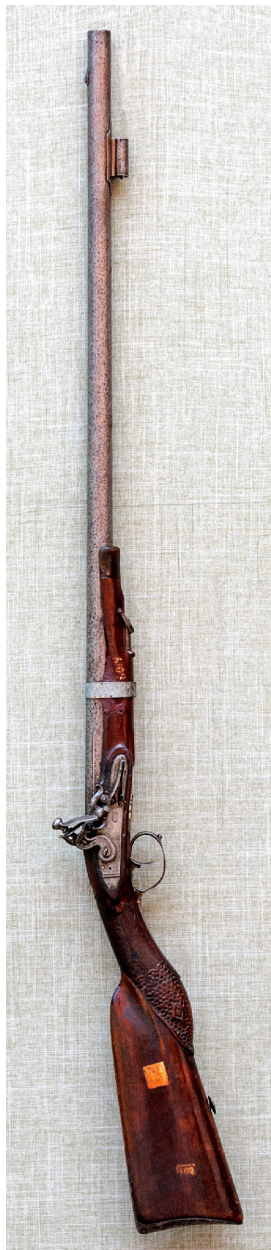

Рис. 13. Рушниця (штуцер) кременна мисливська. Росія. Майстер Михайлов. Друга половина XVIII ст. ПКМВК 3652, 36 368.

ник, Мануфактура у Версалі»), який більшість дослідників відносять до так званого періоду консульства 1799–1804 рр.²⁹ Саме цей напис знаходимо на мисливському штуцері з музейного зібрання. Відомо також, що Буте надзвичайну увагу приділяв виготовленню та монтуванню усіх деталей кременного замка французького типу або батарейного замка, яким переважно оснащувалися усі його вироби. Відмінною рисою таких замків був курок або типу «лебедина шия» (до 1805) або типу «півняча шпора» (після 1806)³⁰. Музейний штуцер має пошкоджений замок, але збережені частини дозволяють ідентифікувати його як курок I типу, тобто датування штуцера обмежується 1806 р.

Додаткові відомості для встановлення часу виготовлення та побутування музейного предмету одержуємо, вивчивши напис на потиличнику штуцера: «Donne par le General en Chef Le Clere. A St. Domingue» («Вручений головнокомандуючим Ле Клером у Сан-Домінго»). Шарль Леклерк (поширена транскрипція Le Clere) (1772–1802) – відомий представник військової еліти Наполена Бонапарта, одружений на його рідній сестрі Поліні. У 1799 р. отримав звання дивізіонного генерала, у 1801 р. очолив придушення повстання у французькій колонії Сан-Домінго (тепер Республіка Гаїті). Помер у 1802 р. від жовтої лихоманки³¹. Таким чином, мисливський штуцер, виготовлений майстром Буте, вірогідно, мав нагородний або подарунковий характер і не міг бути вручений пізніше 1802 р.

На жаль наявна фондово-облікова документація не дозволяє простежити історичний шлях музейного предмету. Очевидно, що мисливський штуцер був серед зброї врятованої М. Я. Рудинським з поміщицьких садіб Полтавщини, куди він міг потрапити як

²⁹ Там само, 506.

³⁰ Там само, 508.

³¹ «Charles Leclerc. French General.» The Encyclopedia Britannica. May 29, 2018. <https://www.britannica.com/biography/Charles-Leclerc>.

трорфей, привезений господарем з російсько-французької війни 1812 р.

ПКМВК 3652, 36 368.

Рушниця (штгунцер) кремінна мисливська. Росія. Майстер Михайлов. Дру-га половина XVIII ст. (Рис. 13).

Загальна довжина – 1230 мм.

Довжина ствола – 810 мм.

Калібр – 21 мм.

Матеріал, техніка: сталь, дерево, кування, різьблення.

Ствол сталевий, нарізний, комбінованої обробки: круглий, у казенній частині – гранений. Прицільні пристосування складаються із прицільного прорізу та латунної мушки. Замок кремінний батарейний. На гладкій замковій дошці слабко прочитується особисте клеймо майстра: «С П Б МИХАЙЛОВЪ». Замкова личина фігурна латунна. Прибор сталевий. Спускова скоба з фігурним переднім кінцем у вигляді вази. Ложа дерев'яна, горіхова, з напіввістолетною шийкою та короткою цівкою. Шийка прикрашена різьбленням: стилізована голова змії, вкрита різьбленими лучочками (Рис. 14). Приклад зі щокою та фігурною металевою прикрасою (вазоном) у нижній частині. Потиличник приклада гладкий металевий. Цівка з вирізом, куди вставлена обоймиця для шомполу. Дерев'яні частини рушниці лаковані.

Стан збереження: загальне забруднення, подряпини, пошкодження лакового шару, осередки корозії, замок у неробочому стані, шомпол втрачений.

Рушниця презентує Санкт-Петербурзьку зброярську школу, яка сформувалась у 1730-ті рр. Відрізнялась гарною якістю невійськової вогнепальної зброї. Через ремісничий характер виробництва майстри часто користувались готовими рушничними стволами західноєвропейського та східного виробництва. Скромний декор досліджуваного екземпляру є скоріше виключенням, адже вироби майстрів цієї школи тривалий час відрізнялись надзвичайною художньою виразністю, перебільшеним використанням позолоти, сріблення, карбування, різьблення і т. д.³²

Через відсутність фондово-облікової документації спосіб надходження до музею та власників зброї знайти не вдалося.

Не зважаючи на пошкодження і втрати, яких зазнали музейні предмети за більш як трьохсотлітній час свого існування, вони мають значний експозиційний потенціал. На жаль, у ході дослідження історії надходження описаних мисливських рушниць до колекції музею, автори оперують при-

пущеннями та непрямими доказами. Сумніву не підлягає той факт, що подібну мисливську зброю могли придбати для полювання або для приватної колекції лише представники аристократії та вищого дворянства, до яких на Полтавщині, в першу чергу, належали князі Кочубеї.

«...Під час нашого лихоліття становище пам'яток мистецтва набуває катастрофічного характеру...», – зазначав М. Я. Рудинський, коментуючи стан порятунку культурних цінностей у 1919 р.³³

Однак, втрати таких цінностей національного рівня розпочалися ще задовго до 1917 р. Як відзначає у своїй розвідці «Приватні колекції Українці» відомий дослідник С. Білокін, Кочубеї активно розпродували свої колекції ще у 1905–1907 рр. на аукціонах у Парижі. Це нерідко викликало засудження співвітчизників, як видно з висловлювання автора одного із аукціонних каталогів: «Грустно, что многие наши собиратели, запуганные бурными событиями русской жизни, – некоторые под давлением их, – вывезли свои собрания, свои предметы искусства за границу и там их продают; но стыдно, когда они пользуются этими событиями для рекламы своим вещам, окружают их ореолом претерпенной опасности и кошмарных сцен «погрома», чтобы возбудить к ним особый интерес иностранцев – интерес злободневного любопытства и жалости»³⁴. Однак, як показали наступні історичні події, князь В. С. Кочубей зовсім не перебільшував загрозу, а лише рятував родинні реліквії.

Доля практично всіх приватних колекцій зброї після жовтневого перевороту 1917 р. склалася приблизно однаково. Вони просто загинули у вирі безкінечного перерозподілу власності, грабунків, варварського нищення. Антикварній зброї з кочубеївського маєтку пощастило: стараннями В. Ф. Ніколаєва та М. Я. Рудинського вона опинилась у музеї³⁵. Тим болючіше усвідомлювати, що у пориві класового патріотизму ще у 1920–1930-ті рр. усі ці чудові зразки зброярського мистецтва втратили свою історію, а після подій воєнного лихоліття 1941–1945 рр. розчинились серед добірок численних депаспортизованих музейних предметів. Тож, першочерговим завданням музейних співробітників є продовження досліджень як самих музейних реліквій, так і невідомих архівних документів, творчої спадщини видатних дослідників минулого Полтавщини.

33 Записки Українського наукового Товариства дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині. Вип. 1 (Полтава, 1919), 105.

34 Сергій Білокін, «Приватні колекції Українці». s-bilokin.name. Серпень 6, 2012, <http://www.s-bilokin.name/Personalial/Potocky/Biography/PrivateCollections.html>.

35 Евграф Кончин, «Кто спас кочубеевские сокровища?» Вокруг света 10 (1985): 20–2.

Рис. 14. Шийка штуцера майстра Михайлова. ПКМВК 3652, Зб 368.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Акт обстеження колекції зброї від 22.02.1939. Робочий архів фондів ПКМВК, Чернівці
матеріали про колекцію зброї Полтавського краєзнавчого музею. Полтава.
- Білокін, Сергій. «Приватні колекції Українці». s-bilokin.name. Серпень 6, 2012. <http://www.s-bilokin.name/Personalia/Potocky/Biography/PrivateCollections.html>.
- Блэкмор, Говард. Л. Охотничье оружие. От Средних веков до двадцатого столетия. Москва: ЗАО Центрполиграф, 2006.
- Записки Українського наукового Товариства досліджування й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині. Вип. 1. Полтава, 1919.
- Інвентарна книга Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського: Зб-1. Полтава, 1948.
- Інвентарна книга Полтавського державного історико-краєзнавчого музею. Т. 11. Полтава, 1939.
- Інвентарна книга Полтавського державного історико-краєзнавчого музею. Т. 19. Полтава, 1939.
- Карпаль, Мирон. Львівські історичні пам'ятки. Т. 4. «Економічні привілеї міста Львова XV–XVIII ст.: привілеї та статuti ремісничих цехів і купецьких корпорацій.» Львів, 2013.
- Кішик, Василь. «Кочубеї з Диканьки — колекціонери, нумізмати, археологи.» АЛЛУ 1–2 (3–4) (1998): 138–42.
- Кондратенко, Тамара, Олександр Тітков. Історія формування зброярської колекції у Полтавському краєзнавчому музеї. В Полтавський краєзнавчий музей: Збірник наукових статей 2005 р. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток, під ред. Володимира Мокляка, 484–8. Полтава: Дивосвіт, 2006.
- Кончин, Евграф. «Кто спас кочубеевскте сокровища?» Вокруг света 10 (1985): 20–2.
- Маркевич, Владимир. Ручное огнестрельное оружие. Санкт-Петербург: ООО «Изд-во «Полигон», 2005.

- Нестуля, Олексій. Широ закоханий в історію. В Реабілітовані історією. Полтавська область. 5 т., упорядник О. А. Білоусько, 512–18. Київ-Полтава: Оріяна, 2007.
- Николаев, Валентин. Из истории Полтавского краеведческого музея: воспоминания. Под ред. А. Супруненко. Полтава, 1991.
- Скрипченко, Наталія. «Диканський маєток Кочубеїв (II половина XVII – початок XIX ст.)» Вісник Київського Національного ун-ту імені Тараса Шевченка 4 (2013): 58–61.
- Опис зброї, реєвакуйованої з м. Уфі. (1939). Робочий архів фондів ПКМВК, Чорнові матеріали про колекцію зброї Полтавського краєзнавчого музею, Полтава.
- Охотничье оружие кон. XVII – нач. XIX вв. (до середини). (1939). Чорнові матеріали про колекцію зброї Полтавського краєзнавчого музею, Полтава.
- Палтусова, Ирина. «Николя-Ноэль Бутэ – оружейник императора.» Материалы Третьей международной научно-практической конференции, Санкт-Петербург, Май 16–18, 2012. Война и оружие: новые исследования и материалы 2 (2012): 502-18.
- Петрова Е., сост. Оружие из дворянских усадеб В. С. Храповицкого, Воронцовых – Дашковых, Трегубовых в собрании Владимиро-Суздальского музея-заповедника: каталог. Владимир, 2011.
- Стадник, Світлана. Музей у роки Великої Вітчизняної війни. В Полтавський краєзнавчий: сторінки історії та колекції. Збірник наукових праць, за ред. Галини Білоус, 115–7. Полтава, 1991.
- Шелковникова, Елена. «Старинное оружие в России и его правовой статус: взгляд в прошлое.» <http://sib-man.ru>. Октябрь 23, 2014. <http://sib-man.ru/ohota-rybalka/ohota/zakony/starinnoe-oruzhie-v-rossii-i-ego-pravovoi-status-vzglyad-v-proshloe.html>.
- Шокарев, Юрий. «Оружейные мастера России XVII – XVIII веков.» Оружие 145 (2009): 44–6.
- «Charles Leclerc. French General.» The Encyclopedia Britannica. May 29, 2018. <https://www.britannica.com/biography/Charles-Leclerc>.
- Greener, William. W. *The Gun and its Development*. London: Cassel and Company Ltd., 1910.

Відомості про авторів. *Кондратенко Тамара Костянтинівна*, головний зберігач фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (Полтава, Україна); *Кондратенко Наталія Григорівна*, завідувач сектору науково-дослідного відділу фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (Полтава, Україна); *Прохватіло Роман Вікторович*, завідувач сектору науково-дослідного експозиційного відділу народознавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (Полтава, Україна).

About Authors. *Tamara Kondratenko*, main funds curator, the Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum (Poltava, Ukraine); *Nataliya Kondratenko*, sector leader of scientific research funds department, the Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum (Poltava, Ukraine); *Roman Prokhvatilo*, sector leader of scientific research exposition ethnology department, the Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum (Poltava, Ukraine), e-mail: poltava_local_museum@ukr.net